

48.

Årsopgave i Dansk Landbrugshistorie 1750 - 1919
Hold 1101, Åbent Universitet. Institut for Historie 2001/2002
lærer Jens Christensen
ved Jens Robert Boje
årskortnummer 34066

Oponenter:
Hardy Domar og Nicholas Schelde

De sejlene Bønder ved Randers Fjord.

En undersøgelse af forekomsten af sejlene bønder og søfolk i Udby sogn ved Randers Fjord ca.
1800 - 1850

INDHOLDSFORTEGNELSE

- I A Problemstilling og afgrænsning**
- I B Baggrunden før og problemet med forekomsten af søfolk i landområderne i Danmark.**
1. Det land/by opdelt i samfund
 2. Hvor kom handelsflådens folk fra?
 3. Udby sogn som en del af sølimitområderne i Danmark
 4. En undersøgelse af fænomenets omfang ca. 1800 til 1850 ud fra søruller og folketællingslister.
- II Randers-købmændene og deres påvirkning af området**
1. Søkøbstaden Randers
 2. De lokale storredere
 3. Forholdene i Randers ca. 1800
 4. Anlæggelse af vinterhavn ved Udbyhøj
 5. Napoleonskrigene
 6. Landbrugskrisen
 7. Årene fremefter
- III Bønder og binæringer**
- IV Slægten Høeg ca. 1800 – 1850**
1. Hovedkilden
 2. Slægten Høeg som eksempel på en familie der kombinerede bonde og sømandslivet.
 - a. Tiden før Hans Jensen Høeg
 - b. Hans Jensen Høeg
 - c. Hans Høeg kommer til Færggården i Udbyhøj
 - d. Hans Høeg som handelsmand
 - e. Høeg-slægten og sømandslivet fremover
 3. Revsbækslægten
- V Afslutning og perspektivering**

Litteraturliste og bilag

I A. Problemformulering og afgrænsning

Uanset hvor jeg har boet i landet, har lokalhistorien altid haft min interesse. Da jeg er født og opvokset i et landbomiljø i Rougsø Herred ved Randers Fjord, var det nærliggende at søge efter et emne på de kanter inden for rammerne af dansk landbrugshistorie 1750 – 1919.

Rougsø Herred er kendt som et typisk østjysk landbrugsområde med megen kornavl. Sådan husker jeg området fra min barndom og ungdom og sådan finder man det også beskrevet i samtidige kilder fra 1800-tallet (Jfr. I C Halds beskrivelse af Randers Amt – se afsnit II,6)

Når man husker og læser om området som et typisk østjysk landbrugsområde virker det mærkeligt at erfare, at området også på et ti-dspunkt i 1800-tallet skulle have huset en del sejlene bønder og søfolk. En artikel i Rougsø Lokal Historisk Forenings Tidsskrift fra 1992 hævder dette. (Refsbech 1992 p. 11-19)

Jeg forestillede mig først, at dette fænomen havde noget at gøre med kornsalgssperioden ca. 1830-1860. Beskrivelser fra andre egne af landet viser, hvordan en egen kunne blive præget af det store kornsalg gennem opførelse af pakhuse og udskibning af korn (Jfr. Bjørn 1988 p. 76ff.)

Min plan var da at følge et udvalgt sogn i herredet gennem perioden fra ca. 1800-1870 for at se, om det også var kornsalgssperioden, der satte gang i i ^{egnen}egnes involvering i søfartslivet. Hertil ville jeg hente stikprøver i arkiverne .

Jeg har valgt at afgrænse arkivundersøgelserne til Udby sogn. Det var netop Udby sogn der var nævnt i pågældende lokalhistorisk tidsskrift som mest markant, hvad søfolk angår.

Udby sogn er et lille sogn. 1801 var ider 256 indbyggere, 1850 298 indbyggere. Det er beliggende på nordspidsen af Rougsø Herred mellem Randers Fjord og Kattedagat. Foruden landsbyen Udby består sognet af bebyggelsen Udbyhøj med færgedgården og enkelte huse (Trap, 1963 p. 827)

I B. Baggrunden for og problemet med forekomsten af søfolk i landområderne i Danmark.

1. Det land/by opdelt samfund

For at forstå at det for datidens samfund var et problem med søfolk boende uden for købstæderne, må man huske på, at datidens samfund var gennemreguleret med en nøje opdeling mellem land og by. Ifølge Monrad Møller var problemet i sager fra Odenses opland i 1700-tallet, at skippere og søfolk ved at bo i landområderne kunne unddrage sig toldmyndighederne **1**).

Otto Larsen beskriver i sin bog om Ørsted sogn, hvor livsnødvendigt det var for enevældens samfund at få sine penge ind ved at opkræve told og afgifter på næringslivet og på undersåtternes forbrug.

Den såkaldte konsumtionsskab blev indført i 1671. Larsen skriver:

”Næppe nogen anden Forordning har som denne virket hæmmende på Næringslivet i de danske købstæder. Hver købstad blev et lille Tolddistrikt for sig. For at forebygge Smugleri maatte al Færdsel ind og ud af Byen kun foregaa på de forordnede Steder. Ved Byernes Porte var posteret Vagt baade Nat og Dag.”

Loven om konsumtionsskatten blev først ophævet i 1851 **2**).

Larsen nævner også en anden lov, som må have været baggrunden for problemet med skippere og søfolks bopæl i landdistrikterne nemlig loven af 24. juni 1661. I denne lov er der en nøje regulering for hvor bl.a. købmænd og handelsfolk måtte nedsætte sig, nemlig udelukkende i købstæderne.

Denne lov blev først endelig fjernet ved næringsloven af 1857 **3**).

”Alle skippere skulle bo i købstæder.”

Med denne overskrift beskriver Monrad Møller en sag fra Odense 1732. Otte skippere og 10 almindelige søfarende m.fl. ønskede at blive boende uden for Odense. Tolderen ønskede dem ind til købstaden. Argumentet var, at de kunne uddrage sig toldmyndigheden.

Stiftamtmanden støttede tolderens, men skipperne vægrede sig ved at flytte.

1741 får en ny stiftamtmand vedtaget, at de henvend 24 skippere, som sagen nu drejede sig om, kunne blive boende, men efterfølgende skulle nye søfolk bosætte sig i byen.

Problemet var af skattemæssig art. Det klaredes ved at lade dem betale både som landboere og byboere.

I 1760'erne blev ryttergodset, som søfolkene boede på, solgt til selveje. Hermed blev det endnu vanskeligere at få dem til at flytte til byen.

1798 skibslisten viser, at 26 af 29 skippere boede uden for købstaden Odense.

Man kan endvidere se, at et par af dem i slutningen af 1700-tallet ejede egentlige gårde, flere havde huse med jord. De fleste faldt dog i gruppen jordløst hus. "Husmand til søs" dækker derfor godt.

Skibsliste 1801 med 28 skippersnavne viser, at 5 mangler borgerskab/borgerbrev. De var bosat i Stige skibshusene og i Seden.

Er forholdene ved Odense atypisk pga. de særprægede besejlingforhold?, spørger Monrad Møller 4).

Hans videre undersøgelser svarer benægtende på det spørgsmål.

Møller går videre i sin undersøgelse med andre sager fra Fyn om omliggende øer. Lokaltiteter med øborettigheder var som de eneste fritaget for borgerskabserhvervelsen. Øboerne måtte dog kun fragte egne produkter til og fra købstæder. Hvis man ville drive fragtfart skulle man være udstyret med et borgerbrev. Men det var en regel, der var vanskelig at overholde. Møller omtaler et eksempel fra Tåsinge, hvor skippersønner fortsætter deres fars praksis uden at indløse borgerbrev. Desuden nævner han et eksempel fra Langeland, hvor fæstere under grevskabet fik lov til at drive eksport. Konklusion: Borgerskabsforpligtelserne kan man i 1700-tallet smyge sig uden om. Monrad Møllers videre undersøgelser viser, at ved de største fartøjer i egentlig udenrigsfart – her havde skipperen borgerbrev – men ved mindre fartøjer i indenrigsfart har var det langt fra normen, at skipperne havde et borgerskab 5.

2. Hvor kom handelsflådens folk fra?

En undersøgelse af hundrede skippers bopæl i 1733 og 1798 viser, at i mange henseender var skippere og andre søfarende selv landbrugere. Møller har fundet talrige husmænd med jord og også egentlige gårdmænd er fundet som skippere. Dog udgør de kun en marginalgruppe i provinssamfundet i Danmark.

Det kan højst anslået dreje sig om ca. 1.000 fartøjer med deres skippere og øvrige besætning. Over for den øvrige befolkning uden for hovedstaden fylder selv dette antal ikke så forfærdelig meget 6).

Det er en marginal gruppe med en marginal beskæftigelse – nemlig transport. Men samtidig har denne gruppe en stor erhvervsrisiko. Når man arbejder med denne gruppe ser man, at det ofte er med livet som indsats, at de sejler ud. Jfr. afsnit IV.

3. Udby som en del af sølimitområderne i Danmark.

Til at belyse baggrunden for den store forekomst af søfolk i Udby sogn kan det inddrages, at sognet indgik som en del af sølimitområderne i Danmark.

Værnepligten i Danmark blev 1788 ordnet på en ny måde. Militærtjenesten blev nu en personlig pligt for alle mænd af bondestanden. De skulle fra fødslen indgå i lægdsrullen. Den lægdsrulle var i praksis ordnet efter sogneinddelingen 7).

På den tid var der en særlig lov for søfarende i den tjenstedygtige alder. Uanset om man boede på landet eller i købstæderne skulle man forpligtes til at gøre orlogstjeneste, når det var nødvendigt. Fra 1802 begyndte man at føre særlige søruller også for folk der boede i landdistrikterne i de såkaldte sølimitområder 8).

Sølimitområderne i Danmark udgjordes af landets mindre øer og visse områder langs kysterne – de såkaldte sølimitdistrikter 9).

I Randers Amt var følgende sogne ordnet som sølimitdistrikter: Egaa, Helgenæs, Dråby og Æbeltoft, Kristrup, Virring, Holbæk og Udby, Voer, Mellerup Tved, Mariager, Falslev Vindblæs, Sødring, Råby og Anholdt 10).

Som det fremgår af listen var alle sogne på begge sider af Randers Fjord inkluderet i sølimitdistriktet – et tegn på, at der her boede mange søfolk.

4. En undersøgelse af fænomenets omfang ca. 1800 – 1850 ud fra søruller og folketællingslister.

Stikprøver i materialet afslører, at omfanget af folk, der ernærer sig af søfart i Udby sogn gennem hele perioden er nogenlunde konstant.

En optælling af navne i sørullen 1802 viser, at ni til ti af dem på den tid er i farten dvs. ude at sejle. Næsten alle har taget hyre med en skipper fra toldstedet i Randers – en enkelt fra Altona.

Under rubrikken ”næringsveje” opgiver ingen af de søfarende fiskeri. Derimod har vi oplysning om, at landbrug er deres hoved- eller bierhverv. Hartkornsopgivelserne er som regel 4 skp., 1 fjerding kar.

Ifølge Håndbogen for lokalhistorikere er alle hartkornsopgivelser under 1 at regne for husmænd. Så aktive søfolk i Udby sogn 1802 er at betegne som ”husmænd til søs”, som Monrad Møller også

fundt var gældende i de undersøgelser han gjorde ved Odense jfr. p. 3

En enkelt opgives dog som jordløs husmand (nr. 61). Til gengæld har han også titel af skipper, så han kan nok også betegnes som værende fuldtids sømand.

I sørullen finder vi også syv navne, hvor hartkornstallet opgives så stort, at de må betegnes som gårdmænd (nr. 52, 58, 59, 62, 70, 73, 204). Aldersmæssigt er der ingen synderlig forskel på de to grupper. For nr. 204's vedkommende ved vi, at han som ung sejlede på langfart (jfr. afsnit IV).

Muligvis kan flere inden for denne gruppe have gjort noget tilsvarende (11).

Går vi til stikprøver i sørullerne fra 1840'erne er der ikke tale om nogen væsentlig forskel. I Sørullen fra 1845 angives syv personer som værende i farten, og igen angives Randers som værende toldstedet, hvorfra de er sejlet ud. Måske er der dog tale om en vigende tendens. I Sørulen fra 1848 kan jeg kun finde fem personer, som angives at være i farten.

Går vi derimod til folketællingslisten ser vi, at søfarten stadig har et stort omfang i Udby sogn. Folketællingen af 1845 opererer med en oversigt over erhvervsfordelingen i sognet.

27 hustrunde opgives som ernærende sig af jordbrug (herunder 33 tyende og 88 koner og børn), mens 12 hustrunde opgiver næringen af søen som hovederhverv (herunder 4 tyende og 41 koner og børn). I spørgeskemaet forklares næringen af søen som skippere, søfarende, fiskere, færgfolk, prammænd, lodser o.s.v.

Desværre opererer skemaet fra 1845-folketællingslisten ikke med bierhverv. Men det er sandsynligt, at de syv ”i farten” fra 1845-sørullen også optræder blandt de 12, der opgives som ernærende sig af søen i samme år. Desværre har vi i folketællingslisten fra 1801 ikke en tilsvarende skematisk opdeling i erhverv til sammenligning med den der findes i 1845. Men som nævnt tyder tallene ^{fra 1802} ikke på, at der har været færre søfolk i Udby sogn ca. 1800 end ca. 1845, snarere tværtimod og dermed går tallene imod, hvad jeg havde forventet ved undersøgelsens start, nemlig at den markante forekomst af søfolk i området skyldtes, at kornsalgperioden havde bevirket, at mange var blevet inddraget i eksporten ved at hyre til søs,

Grunden til den store forekomst af søfolk i området skal snarere ses i sammenhæng med Randers – købmændene og deres påvirkning af området (afsnit II).

- 1) Møller, 1981, p. 159 ff.
- 2) Larsen 1953, p. 78
- 3) Larsen, 1953, p. 78-79
- 4) Møller, 1981, p. 161
- 5) Møller, 1981, p. 159 ff
- 6) Møller 1981, p. 192
- 7) ~~5) Thomsen 1949, p. 9 ff i ~~Ørnumark 2002, p. 4.~~~~
- 8) Hvidtfeldt 1952-56, p. 477 – Thomsen 1949, p. 9
- 9) Thomsen 1949, p. 9
- 10) Beboerrullen 1828
- 11) Til dette afsnit se sørullen fra 1802, vedlagt som bilag

II Randers – Købmændene og deres påvirkning af området.

1) Søkøbstaden Randers.

Fra gammel tid har Randers raget op over provinsens købstæder som søfartsvej og handelsby. Fra slutningen af 1500 tallet og begyndelsen af 1600 tallet blomstrede søfart og handel som aldrig før. Reformationstiden havde givet byen en kraftig og handledygtig borgerstand, der forstod at gøre sig gældende. En stab af betydelige og driftige købmænd hævede byen til usædvanlig anseelse, så den endog blev kaldt for ”det liden Kiel”. Byens største købmand og skibsreder Peder Andersen havde 30 skibe i søen. I slutningen af 1600 tallet kom en alvorlig nedgangstid for byen. Handelslivet gik i stå. 1671 hærgedes byen af brand – skibsfarten tog af og fjorden groede til. Nedgangstiden varede til anden halvdel af 1700 tallet. Højkonjunktoren i slutningen af 1700 tallet bragte fremgang både for byens borgere og oplandets bønder **1)**. I 1789 havde Randers igen en flåde af hjemmehørende skibe på knap 30, og i alt 127 personer havde deres arbejdsplads om bord på disse skibe. En undersøgelse af varebevægelsen på Randers Havn i 1779 viser, at handelen på Norge dominerede på den tid. Tømmer og jern var topscorere som indførselsvarer, mens korn og fødevarer toppede som udførselsvarer **2)**.

2. De lokale storredere.

A. Monrad Møller har i sin disputats studeret provinssøfarten i 1700 tallet, Han har vist, at handelen i Randers i 1790'erne var domineret af en række navne som Rasmus Welling, Rasmus Hansen, Th. Hansen, H.C. Hansen, Fr. Aastrup. Købmændene i Randers var ofte både befragtere og redere. Og ovenstående navne går igen så ofte på 1798 skibslisten, at han foretrækker at benytte betegnelsen storreder om dem **3)**, Rasmus Hansen og H.C. Hansen (1752-1810) var brødre **4)**.

3. Forholdene i Randers ca. 1800.

Monrad Møller konstaterer, at rederne i Randers åbenbart har haft svært ved at få skippere med bopæl i Randers til at sejle ud med deres skibe.

Når han sammenligner 1798 skibslisten med folketællingslisten fra 1801, kan han kun genfinde 12 af 30 skippere som bosiddende i Randers. Flere var hentet langvejs fra som Åbenrå, København og Fanø. Men også Møllerup ved Randers Fjord var repræsenteret. Det får ham til at konkludere, at heller ikke på Randers-egnen var landdistriktsskippere et ukendt fænomen.

Det kan min lille stikprøveundersøgelse ud fra sørulen i 1802 kun bekræfte. Nr. 61 og 206 i sørullen fra 1802 opgives som værende i "farten" fra toldsted Randers.

I øvrigt oplyser Monrad Møller, at Randers var den danske provinsby ca. år 1800, hvis skibe i størst tal kom længst omkring – bortset fra Helsingør.

4. Anlæggelse af vinterhavn ved Udbyhøj.

En af måderne, som Randerskøbmændene kan have knyttet nærmere tilknytning til lokalbefolkningen omkring Randersfjordens udløb på er gennem anlæggelse af en vinterhavn ved Udbyhøj. Det 28 km lange sejløb mellem Randers og Udbyhøj var ofte ramt af problemer ved sejlads. Værst var det om vinteren, da fjorden ofte frøs til.

For at bøde på det problem påbegyndte Randers-købmanden og storrederen Rasmus Hansen i 1788 anlæggelse af en havn ved Udbyhøj. Efter en prøvetid overgik havnen i 1790'erne til Randers havnevæsen og det umiddelbare tilsyn var lagt i hænderne på lodsoldermanden.

Havnen var beliggende på nordsiden af fjordudløbet. Men sandsynligvis betød det ikke nogen begrænsning i forhold til befolkningen syd for udløbet, især da lodsoldermanden i en stor del af tiden var bosiddende i Udbyhøj syd (jfr. Afsnit IV).

At vinterhavnen blev brugt viser en opgørelse fra 1796 tydeligt. Ved udgangen af 1796 lå der i alt 13 skibe, heraf 2 pramme i Udbyhøj vinterhavn. 7 var hjemmehørende i Randers, og de øvrige kom fra Dragør, Ålborg, Grenå og Norge 5).

Omtrent samtidig med anlæggelse af vinterhavnen har vi også vidnesbyrd om, at Randerskøbmændene har opført pakhuse ved Udbyhøj.

Det er igen købmandsbrødrene Rasmus og H.C. Hansen, der står bag. Ifølge Jens Høegs gennemgang af Hans Høegs regnskabsbøger er der her tale om Hans Chr. Hansen, der i 1801 har overført nogle penge til Hans Høeg til opkøb af korn **6**).

ca. 1810

~~1808 og 1813~~ døde brøderne Hansen, men en ny købmand stod på spring til at overtage pakhusene og handelen med færgegården i Udbyhøj (jfr. Afsn. IV).

5. Napoleonskrigene.

Under Napoleonskrigene blev der anlagt skanser og batterier ved Udbyhøj både nord og syd for fjordmundingen. Disse skanser blev ofte anlagt for at beskytte kornudførslen til Norge. Da udførslen til Norge var truet ca. 1809 udgik hele 15 ^{skibe} til Norge netop fra Udbyhøj, hvilket tyder på, at den havn var regnet for særlig gunstig under de særlige omstændigheder **7**).

6. Vidnesbyrd fra årene omkring landbrugskrisen.

Landhusholdningsselskabet udsendte fra 1826 – 1844 19 amtsbeskrivelser over landbrugets situation i Danmark **8**). Beskrivelsen af Randers amt var forfattet af I.C. Hald og oplysningerne var indsamlet under en rejse i 1824. Hald skriver om handelen ud fra Randers, at den her som i alle andre byer er aftagende. Kun købmandshuset Ree har eksport af korn. Huset har udskibet betydelige partier, især rug til Holland og Norge. Under rubrikken almennyttige forslag med hensyn til Randers amt advokerer Hald for, at der burde findes privilegerede handlende ved Rougsø Herreds gode ladesteder Voer og Udbyhøj. Det ville lette Rougsø Herreds beboere, som har 4 mil og derover til nærmeste købstad, Randers **9**). Hald kender også til pakhuse ved Udbyhøj. Han skriver, at de ejes af købmænd i Randers. I de sidste åringer har de været bortlejede til opbevaring af skattekorn **10**). Under rubrikken binæringer omtales ikke noget om søfolk ved Udbyhøj eller andre steder i amtet. Derimod nævnes der bl.a. produktion af jydepotter i Vorup.

Det kunne godt tyde på, at antallet af søfolk ”i farten” er dalet i disse år pga. den generelle nedgang i handelen fra Randers. Jeg har desværre ikke haft tid til at efterspore det i sørullerne for disse år.

7. Handelen fra Randers ca. 1850.

Forskningen støtter denne samtidige kilde i, at landbrugskrisen gik hårdt ud over Randers by's skibsfart. I kriseårene mellem 1818 og 1828 blev byens handelsflåde omtrent halveret **11**). Men kurven over hjemmehørende skibe stiger igen kraftigt i 1840'erne. Ca. 1850 har skibsfarten nået samme størrelse, som den havde i årene op til 1800 **12**). Men denne stigning kan jeg som nævnt ikke se, at den også skulle have slået igennem i antallet af aktive søfolk fra Udby (jfr. Afsnit I B 4).

- 1) Brunoe, 1924 p. 38 – 39, 42
- 2) Fode i Warthoe-Hansen, 1980 p. 121
- 3) Monrad Møller, 1981, s 179
- 4) Jfr. Fode i Warthoe-Hansen, 1980, s. 121
- 5) Warthoe-Hansen 1980, p. 48 – 53
- 6) Høeg 1927, p. 127
- 7) Jfr. Martensen – Larsen 1987, p, 20 og 23
- 8) bjørn 1988, p. 57
- 9) Hald, i Fran Randers Amt 1918/1919, p. 211
- 10) Hald 1919, p. 63
- 11) fode i Warthoe-Hansen, 1980, p. 136
- 12) Fode 1980, p. 137

III. Bønder og binæringer.

1. Definition på en bonde.

om bønder og binæringer

Bjarne Stocklund giver i Bol og By fra 1998 en oversigt over dette emne. Han gør først opmærksom på at der er ~~den~~ forskellig tilgang til at definere, hvem en bonde er ud fra, hvilket fag man kommer.

Man har hævdet, at landbohistorikere har skrevet historie med østdansk slagside. De søgte den typiske østdanske fæstebonde på privatgøder i Jeppe på Bjergets domæne. De fulgte ham som landbruger og som fæstebonde frem gennem landboreformerne til "en ny tids bonde".

Etnologerne styrede mod den modsatte grøft. De var interesseret i det særprægede, det afvigende og optaget af regionale forskelle.

Den svenske etnolog Orvar Löfgren har som en af de få anskuet skandinavisk bondekultur som en helhed. Han gør opmærksom på, at skandinaviske bønder passer meget dårligt ind i de internationale "peasant"-definitioner. De må snarere karakteriseres som "jack of all trades" end som landbrugere.

Stocklund giver til en vis grad de skandinaviske etnologer ret, når det gælder den danske bonde før de store landboreformer. Også Danmark er som Norge omgivet af hav, ja har en kystlinje, som er betydeligt længere end den norske i forhold til landets areal. Havet var fiskerigt og til at sejle på, og sejlet blev der – også af de danske bønder 1).

2. Sæsonfiskeri og skudehandel – elementer i kystbondens økonomi.

Kystbøndernes vigtigste indslag i deres erhverv var fiskeri og søfart.

Fiskeri og søfart nævnes kun sjældent som binæringer på grund af stærk uvilje mod at acceptere, at landmandens og sømandens aktivitet kan forenes i samme person. Men kombinationen har gennem århundreder fundet sted i hele Norden.

Kombinationen er mest udbredt i senmiddelalder og 1500 tallet – der var dansk fiskeris egentlige guldalder 2). Stocklund påviser, at forholdet mellem bønder, søfart og fiskeri er forskellig fra egn til egn i Danmark. Da fiskeriets storhedstid ca. 1600 svinder ind, går det også mange steder tilbage for bønders skundefart især i det østlige Danmark 3).

3. Fra bondenæring til husmandserhverv.

Stocklund slutter sin oversigt med at vise, at mens binæringer tidligere var almindeligt udbredt blandt bønder, bliver det i 1800-tallet mest udpræget inden for husmandsgruppen.

Desværre forbi går han, i sin gennemgang af binæringer, her søfarten som binæring. Han skriver blot, at i slutningen af århundredet er næsten alle aktive fiskere husmænd. Men noget lignende må også gælde de folk fra landet der tog hyre til søs. De var da også næsten alle husmænd? ^{sker der} Hvad med gårdmandsgruppen inden for bondestanden?

Her beskriver han, hvordan "Den ny tids bonde" i løbet af 1800-tallet havde afviklet sine ikke agrare gøremål og nu holdt sig til sine egentlige opgaver, nemlig at dyrke jorden og holde kvæg. Disse "egentlige" opgaver kunne han nu leve af takket være de driftsmæssige forbedringer.

Anderledes var det med bonden før landboreformerne 4). Bonden før landboreformerne var "jack of all trades" tusindkunstner, alt-mulig-mand. Denne iagttagelse støttes af det regnskab for en dansk bonde, som vi gennemgik i Jens Christensens undervisning i dansk landbrugshistorie i november 2001 under gårdbruget.

^{fende} Regnskabet stammede fra en sjællandsk fastebonde fra 1786. Det viste et underskud. Men i undervisningen blev det også nævnt, at der i dette regnskab ikke var taget højde for evt. binæringer som denne bonde også måtte have bedrevet for at kunne eksistere 5).

- 1) Stocklund, 1998, p. 8 – 10
- 2) Stocklund, 1998, p. 26
- 3) Stocklund, 1998, p. 26 – 33
- 4) Stocklund, 1998, p. 41 – 42
- 5) Jfr. – Hansgaard, 1981, p. 188 – 190 hvorfra regnskabet stammer

IV Slægten Høeg ca. 1800 – 1850.

1. Hovedkilden til dette afsnit.

Overlæge Jens Høegs bog fra 1927 med titlen "De Rougså Høege" er hovedkilden til dette afsnit. Bogen bygger på et omfattende arkivarbejde. Overlægen ved Ørsted sygehus har lagt et omfattende arkivarbejde for dagen i sin søgen efter at kortlægge sin families stamtræ, særlig den del af familien, der havde levet med færgegården i udbyhøj som centrum. Særlig interessant for min opgave er den første Høeg, der blev ejer af færgegården, Hans Jensen Høeg (1767 – 1840 ca.) Hans Høeg er særlig interessant for min opgave, fordi han har efterladt sig nogle dagbøger og regnskabsbøger, som Jens Høeg omtaler og citerer fra i sin slægtsbog.

2. Slægten Høeg, som eks. På en familie, der kombinerede bonde og sømandslivet.

a. Tiden før Hans Jensen Høeg.

Slægtstraditionen fortæller om **Jens Christensen Høeg** som den første, der kombinerede landmand og sømandslivet. Han er født 1706 (døbt den 17. februar i Ørsted).

Jens Christensen Høegs far boede i Kahr og var fæster under Estruplund.

Familietraditionerne siger, at Jens C. Høeg blev selvejer i Kahr på en hel anden gård end faderens. Ifølge matrikel af 1688 var denne gård allerede da selvejergård. Man mener, han har tjent sig til denne gård ved sit liv som sømand.

Hans sømandsliv skulle have indebåret, at han var blevet skipper og har sejlet kort til Norge for købmændene i Randers.

Jens C. Høeg får ca. 1740 datteren **Agathe**, der 1767 får sønnen **Hans**, der senere gifter sig til færgegården i Udbyhøj. Jens Christensen Høeg skulle have sejlet indtil ca. 1746 og hans dødsår skulle være ca. 1780. Med hensyn til den tidligere kombination af bonde og sømandslivet, bygger Jens Høeg overvejende på mundtlig tradition i familien.

b. Hans Jensen Høeg – tiden indtil 1800.

Inden vi går over til at se nærmere på Hans Høegs liv, bør to af hans halvbrødres liv også nævnes.

Agathes anden søn **Jens Christian Høeg** (1772 – 1794) blev også sømand (styrmand). 1794 sejler han ud på sin sidste rejse, fra Randers med galeasen "Cecilie Marie" tilhørende skipper Niels Møller af Ørsted. Bestemmelsesstedet er Bordeaux, ladningen er hvede. De forliser undervejs. Når det hedder "Fra Randers", betyder det – for en Randers købmand.

Agathes 3. søn **Mads Andersen** omkommer 1795 under lignende omstændigheder. Matros på et af købmand Rasmus Hansens skibe, galeasen "Laxen" ført af skipper Severin Haslund. Skibets bestemmelsessted var Drammen i Norge. Det fremgår af skiftebrevet, at Mads allerede har taget styrmandseksamen.

Hans Jensen Høeg er født i Tørslev 1767, siden opvokset på Høgegården i Kahr. I 1794 er han allerede Skipper ifølge skiftebrevet. "Skipper ^{nu} ~~er~~ i farten" hentyder ifølge Jens Høeg til farten på Randers Fjord, hvor der dengang sejlede en mængde små skibe i fragtfart dels til København og dels til Norge.

Vi har dagbøger og regnskabsbøger fra hans tid gengivet i uddrag i Jens Høegs bog.

1797 sejlede han for en købmand Peder Due i Hobro med et skib kaldet "Jomfru Marie" dels til Norge med korn mm. Dels med stykgods til København. Disse rejser varede indtil 1799.

c. Hans Høeg kommer til Færggården i Udbyhøj.

Færggården i Udbyhøj var fra gammel tid en fæstegård under Holbækgård. Færgeriet var fra gammel tid drevet som privat forretning ved Udbyhøj. Holbækgård har været interesseret i at eje færgeri, da man havde store jordbesiddelser både nord og syd for fjordudløbet **1**). Bortset fra militær transport under Napoleonskrigene mener forskerne omkring søkøbstaden Randers ikke at færgeriet ved Udbyhøj ca. 1800 havde nogen særlig betydning **2**). Udover færgeri var der også knyttet en krostue til færggården. Kroprivilegiet går tilbage til 1751. I 1799 var fæsteren af færggården Jens Pedersen Refsbech død. Året efter vies hans enke Karen til Hans Høeg.

Fra 1801 viser dagbøgerne, at Hans Høeg nu opgiver sømandslivet og bliver købmand ved siden af færge og kromand. Har Napoleons krigene været afgørende for, at han nu opgiver søen? 1801 anlægges batterierne ved Udbyhøj. Folketællinglisten 1801 viser, at der i udbyhøj ud over familien i færgegården fandtes lodsoldermand Johan Augusts enke og to yderligere husstande beskæftiget med lodseri og husmandsbrug.

Hans Høeg overtager samme år hvervet som lodsoldermand. Passer med enkelt pause hvervet til sønnen Rasmus overtager stillingen i 1833.

Færgegården var p.t. på ca. 80 tdr. I 1806 køber Hans Høeg Færgegården af Holbækgård til selveje. Kroholdet med medfølgende handel med søfolkene anslår Jens Høeg som væsentligere for Hans Høeg end landbruget p.t. **3**). Skyldes det gårdens dårlige jordkvalitet?

d. Hans Høeg som handelsmand

Det var især handel med og udskibning af korn fra pakhuse ved Udbyhøj, der blev en god fortjeneste. Det var korn fra Rougsø Herred, som var beordret der ud og opmagasineret i pakhuse og som tilhørte firmaer i Randers.

Hans Høeg fik da betaling for behandling og udskibning af kornet. Denne købmandshandel, som Hans Høeg bedrev var egentlig ulovlig før 1857, men regnskabsbogen viser, at den blev drevet allerede fra 1801.

Bogen viser, at Hans Høeg har modtaget penge fra Købmand Hans Chr. Hansen i Randers til indkøb af korn.

- 1) Jens Høeg 1927, p. 106
- 2) Warthoe-Hansen 1980, p. 65
- 3) Jens Høeg 1927, p. 124

Hans Høeg som handelsmand ca. 1815/1816.

Slægtsbogen giver et interessant indblik i hvordan handelen fandt sted i færgegården lige efter Napoleonskrigene ved at gengive en brevveksling mellem købmand Fr. Aastrup i Randers og Hans Høeg. (Jfr. afsnit II, 2).

I disse år skete der en begyndende liberalisering af handelslivet på landet. Det var en liberalisering, som Hans Høeg i forbindelse med Fr. Aastrup øjeblikkelig forstod at gøre brug af.

I 1815 var der kommet ny lov, der gav tilladelse til opkøb på landet, den såkaldte befuldmægtiget forsprang 5).

Brevene viser, Hans Høeg optrådte som befuldmægtiget forspranger for Randers købmand Frederik Aastrup. Det er Aastrup, der er den udfarende kraft i foretagendet. Det er hver gang Aastrup, der tager initiativet til, at Høeg skal opkøbe korn blandt egnens bønder.

Høegslægtsbogen er et vidnesbyrd om, at Randerskøbmændene, især gennem brødrene Hansen og Frederik Aastrup har grebet vældigt ind i det lille landsogn Udby i årene omkring år 1800. Den aktivitet, som de satte igennem pengeoverførsler til færgegården i Udbyhøj er en del af forklaringen på, at så forholdsvis mange i dette sogn lod sig hyre som søfolk "i farten" i disse år.

2. Høeg-slægten og sømandslivet fremover.

Alle Hans og Karen Høegs børn får en opvækst, der tegner til at de alle tre vil fortsætte i det fædrene spor med kombinationen mellem bønder og søfolk.

Datteren Anne Marie (født 1804) bliver i 1832 gift med en kaptajn, men dør få år efter brylluppet. Sønnen Rasmus (1801-1862) sejlede som ung, fik styrmandseksamen blev reservelods og i 1834 lodsoldermand efter sin far, et hverv som han bestred til sin død i 1862.

Men samtidig blev han i 1830 ved faderens økonomiske hjælp gårdejer i nabosognet Ingerslev. I 1835 blev han gift. Hans kone Bodil var åbenbart en dygtig gårdmandskone, for mens Rasmus "for den største del opholdt sig i Udbyhøj" passede Bodil bedriften på gården i Ingerslev. Og ingen af deres børn fik nogen forbindelse med sømandslivet.

Det samme mønster tegner sig for Hans og Karen Høegs anden søn Jens. Jens skulle også som ung have snust til sømandslivet og i 1830'erne overtager han færgegården efter sin far. Men ingen af Jens' fire sønner født 1839 – 1849 har forbindelse med søen. To af sønnerne bliver handelsfolk i Randers og to af dem bliver landmænd. Den ene fører færgegården videre. Da jernbanen i begyndelsen af 1870'erne overtager korntransporten, mister færgegården i Udbyhøj sin betydning som kornopmargasinering og handelssted. Samtidig mister kroen sin betydning.

3. Revsbækslægten.

Ifølge Morten Revsbæk skulle denne familie være et eksempel på en familie, der fortsatte kombinationen mellem bønder og søfolk lidt længere end Høeg slægten. Morten Revsbæk beskriver, hvordan denne familie også havde kontakt til færgegården i Udbyhøj indtil ca. 1800. Herefter bor flere af slægten som gårdmænd i nabosognet Holbæks lille fjordlandsby Kahr. Her skulle mændene i slægten så sent som 1840'erne om sommeren på Randers-købmændenes foranledning tage hyre til søs, mens kvinderne passer bedriften derhjemme **6**).

Denne oplysning om kønsrollefordeling passer godt med, hvad Jens Høeg oplyser om arbejdsfordelingen i Bodil og Rasmus Høegs ægteskab på samme tid. Men i så fald er Revsbæk-familien lidt atypisk – at de så sent i lanboreformperioden som gårdmænd kombinere sø- og landbolivet. Jfr. afsnit III om bønder og binæringer.

5) Jfr. Skovgaard-Petersen i Clausen og Mørch 1985, p. 74-75

6) Revsbech 1992, p. 11 – 17

v. Afslutning og perspektivering.

Gennem arbejdet med denne opgave har jeg fået øjnene op for, at nordspidsen af Rougsø Herred ikke altid har været et entydigt landbrugsområde, sådan som det fremstår for os, der lever i dag. Således opgav i 1845 hele 12 af 39 husstande i Udby sogn, at de levede af søen

Undersøgelsen har vist, at forekomsten af sejlende bønder og søfolk i Udby sogn går længere tilbage end til den store kornsalgperiode i midten af 1800-tallet.

Som hovedårsag til forekomsten af fænomenet allerede i årene omkring år 1800 er peget på Randerskøbmændenes store aktivitet i området ikke mindst efter anlæggelse af en vinterhavn ved Udbyhøj i slutningen af 1700-tallet

Samtidig har undersøgelsen peget på, at binæringer i forbindelse med landbruget nok også har været et nødvendigt vilkår for mange bønder omkring Randers Fjord. Stocklunds oversigt over bønder og binæringer viste, at det har forekommet i vid udstrækning i hele Danmark i tiden før de store landboreformer.

Økonmisk trang eventuelt forbundet med ^eæventyrlyst og vovemod er nok hovedårsagen til, at så mange bønder ved Randers Fjord tog del i søfæret ved siden af landbruget.

Litteraturliste til "De sejlene bønder ved Randers Fjord"

- Bjørn, Claus (Redigeret af): Det danske landbrugs historie, bind 3 1810 – 1914, især p. 76ff.
- Brunoe, Aage: Randers historisk –topografisk Beskrivelse med biografier. København 1924.
- HALD, J. C.: *Randers Amt – beskrevet efter de til det kgl. Landbrugsholdningsselskabs indkomne beretninger og egne iagttagelser*. København 1827. Genoptrykt in "Landboforhold i Randers Amt for ca. 100 år siden, in Fra Randers Amt XII 1918/1919 p. 118-148/61-99
- Hansgaard, Torben: Landboreformerne i Danmark i det 18. århundrede problemer og synspunkter. Landbohistorisk Selskab, København 1981 p. 188-190
- HØEG, JENS : *de Rougsø Høeg 'e*, Slægtsbog. Kbh. 1927
- Hvidtfeldt, Johan (Red.): Håndbog for danske Lokalhistorikere. Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1952-1956.
- Martensen-Larsen, Florian: "Brød til Norge". Krigen mod England 1807-14 og Norges forsyning med brødkorn fra Nordjylland. 1987
- Larsen, Otto: Fra Ørsted sogn. 1953
- MØLLER, ANDERS MONRAD : *Fra galeoth til galease – Studier i de kongerigske provinsers søfart i det 18. Årh. Esbjerg 1981*
- Revsbech, Morten: Tragedier i Refsbechslægten. In Rougsø Lokalhistorisk Forening 1992 p. 11 –17.
- Skovgaard – Petersen, Vagn: Handel in Clausen og Mørch. Danmarks historie bind 5. Tiden 1814 – 1864. København 1985
- Stocklund, Bjarne: Bønder og binæringer in Bol og By, 2. landbohistorisk Tidsskrift. Landbohistorisk selskab. Århus/Kerteminde p. 8 – 47.
- Thomsen, Rudi: Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark. København? 1949.
- Trap, J P.: Beskrivelse af Danmark. Randers Amt. 1963
- WORTHØE-HANSEN, OLE – FODE, HENRIK – LAURIDSEN, FINN : *Søkebstaden Randers – flodhavn og købmandsby*. Randers 1980.

Utrykte arkivalier fra Rigsarkivet:

- Søruller fra Randers Amt. Hovedrullen. Lægdsnr. 71. Holbæk og Udby sogne: 1802, 1845, 1848.
- Beboerruller, Randers 1802-50
- Folketællingslister Udby sogn, Randers Amt 1801 og 1845

Sørulle – Hovedrulle
Randers amt 1802, Holbek og Udbye sogne

Nr.:	Navne:	Fødested:	Alder:	Opholdssted:	Befarenhed:	Næringsveje:	Sø- togter:	Tjeneste- dygtig:	Skippers navn/ fra hvilket toldsted:	Anmærkning
6	Christen Christensen	Holbeck	22	Under orlog	Halv befaren		1	Ja		
12	Peder Espersen	Holbeck	21	Hjemme	Søvant		1	Ja		
13	Søren Espersen	Holbeck	16	Hjemme	Usøvant			Ja	Didriksen	
22	Peder Jensen	Udbye	23	I farten	Halvbefaren		2	Ja	J. Christiansen	
23	Peder Nielsen	København	15	Kahre						
30	Jens Pedersen, barn	København	23	Holbeck	Usøvant					
35	Peder Nielsen	Ingerslev	14	Hjemme				Nej		
39	Søren Jensen, barn	Kahre	14	Hjemme						
42	Rasmus Jensen, barn	Kahre	14	Hjemme						
43	Anders Jensen	Udbye	34		Søvant		3	Ja		
51	Mats Nielsen	Kahre	10					Ja		
52	Niels Andersen, beboer gift, 5 børn	Udbye	28		Søvant	4.L.	1	Ja		
54	Jens Pedersensd	Udbye	16	Hjemme	Usøvant			Ja		
58	Niels Sørensen, beboer, gift, 2 børn	Udbye	35	Udbyehøj	Søvant	4 skp. 1	1	Ja		
59	Niels Sørensen, beboer, gift, 1 barn	Udbye	22	Udbye	Søvant	6tdr. 4 skp. 2	1	Ja		

Nr.:	Navne:	Fødested:	Alder:	Opholdssted:	Befarenhed	Næringsveje	Sø- Togter:	Tjeneste- dygtig:	Skippers navn:	Anmærkninger:
160	barn	Kahr								
161	barn									
163	barn									
169	barn									
172		Ørsted	16							Fra Randers
183	barn									
187			22				2	Ja		
197							2	Ja		
198	Niels Larsen Skiøtt, beboer	Fladstrand	38	I farten	Helbefaren	4 skp.1	1			Randers
199	Niels Pedersen, beboer	Ørsted	45	I farten	Helbefaren	4 skp.1	1			Randers
206	Hans Justesen, beboer – skipper	Randers	46	I farten	Helbefaren	4 skp.1				Randers
201	Revsbek, N.P.	Udebyehøj	43	Hjemme	Helbefaren					
202	beboer	Norge	50	Hjemme	Helbefaren	4 skp.1	3			
204	Hans J. Høeg, beboer	Kahre	35		Helbefaren	2.6.3.2		Ja		
206	Rasmus Hansen	Udebyehøj			Helbefaren					

Nr.:	Navne:	Fødested:	Alder:	Opholdssted:	Befarenhed	Næringsveje	Sø- Togter:	Tjeneste- dygtig:	Skippers navn:	Anmærkninger:
76	Lars Jensen		22	I farten	Halvbefaren		1	Ja	Røndes, P. Vity	
77	Hans Jensen		16	Hjemme	Usovant			Ja		Ej konfirmeret
78	Peder Andersen		32		Sovant		4	Ja		
81	Niels Jensen	Hollensberg	16	Hjemme	Usovant			Ja		Ej konfirmeret
82	Jens Jensen, barn	Hollensberg	12							
83	Peder Christian Jensen, barn		13							
84	Peder Jensen, barn		11							
85	Stephen Christensen, rømt		13							
86	Niels Nielsen, barn		13	Hjemme						
87	Lars Nielsen, barn		10							
88	Rasmus Sørensen, barn		10							
89	Mads Andersen	Kahr	26							
93	Morten Nielsen, barn	Kahr	10							
94	Lauris Nielsen, barn	Udbye	9							

Nr.:	Navne:	Fødested:	Alder:	Opholdssted:	Befarenhed	Næringsveje	Sø- Togter:	Tjeneste- dygtig:	Skippers navn:	Anmærkninger:
61	Mads Pedersen, beboer	Udebye	30	I farten?	Helbefaren	Jordløs skipper	4	Ja	Randers, Lars Sørensen	
62	Peder Pedersen, gårdmand, beboer	Udebye	28	Hjemme	Søvant	6.4.2	2		,	
63	Rasmus Pedersend	Udebye	26	Hjemme	Halvbefaren		2	Ja		
65	Søren Pedersen	Udebye	19	Hjemme	Halvbefaren		1	Ja		
66	Mads Pedersen, ej konfirmeret	Udebye	16	Hjemme	Usøvant			Ja		
67	Peder Rasmussen		19	I farten	Søvant		2	Ja	Randers, Anders Rydahl	
68	Anders Rasmussen		17	Hjemme	Usøvant			Ja		Fikk patent 1803
69	Hans Rasmussen, barn		15							
70	Niels Sørensen, beboer		26		Søvant	6.4.2	2	Ja		
71	Jens Nielsen		22		Søvant		1	Ja		
72	Søren Nielsen		16		Usøvant			Ja		Fik patent 1803, konfirmeret 1803
73	Thomas Henriichsen		35		Søvant	6.4.2	1	Ja		Befries for udskrivning som gårdmand
74	Christen Henriichsen		25	I farten	Helbefaren		1	Ja	Randers, P. Møller	
75	Søren Jensen, gift, beboer, 2 børn		31		Søvant	4 skp. I	1	Ja		

735 7 0

1800-1800

Sejlende Bønder ved Randers Fjord 1800 - 1850
63 Revsbech, Morten og Boje, Jens Robert
735 7 0 1800-1800

Rougsø Lokalhistoriske Arkiv Bakkegårdsvej 8, Vivild 8961 Allingåbro		J. nr. 2002/18		A 46		
		LHA: 735-01		S.nr		
Kategori: P 0 Personarkiv, Øvrige		Arkivbetegnelse: Boje, Jens Robert				
Sted: 735 7 0 Udby						
Klausuler: Ønsker klausul på opgaven i 5 år						
Født/stiftet: ..		Død/nedlagt:				
<p>Bemærkninger:</p> <p>Jens Boje ønsker sin universitetsopgave henlagt sammen med sin morfars artikel om "Tragedier i Revsbech-slægten", da opgaven er inspireret af hans arbejde og en videre undersøgelse af hans arbejde. Årsskrifterne i arkivet står for sig, så jeg må nævnes med at henvise til årsskriftet fra 1992. Opgaven her står under "Topografi" nr. 48. Der må gerne citeres fra opgaven, se hæftet.</p>						
lb	År	s	Indhold:	Bd.	Pk.	læg
1	1800 - 1850	P	En undersøgelse af forekomsten af sejlene båd og søfolk i Udby sogn ved Randers Fjord ca. 1800-1850. Baggrunden for og Randers købmændene og deres påvirkning, er nogle af emnerne.	1		
Y. år	1800 - 1850	↳ P	I alt	1	0	0
Reg. d. 16/09/2002 af EMJ Godk.				Pakket	1	0 0
				Hyldemeter	0.00	
				Udskrevet 10/04/2006 af EMJ	S.	1

TILHØRENDE HENVISNINGER

- Sejlende Bånder ved Randers Fjord 1800 - 1850
65.9 Boje, Jens Robert, 2000 Frederiksberg
735 7 0 1800-1800
- Sejlende Bånder ved Randers Fjord 1800 - 1850
46.4 Revsbech ved Boje, Jens Robert, 2000 Frederiksberg
735 7 0 1800-1800
66. Sejlene Bånder ved Randers Fjord 1800 - 1850
Revsbech ved Boje, Jens Robert
735 7 0 1800-1800

Frederiksberg, den 8. juli 2002

Til Rougsø Lokalhistoriske Forening

Jeg fremsende hermed et eksemplar af min universitetsopgave "De sejlende bønder ved Randers Fjord" til opbevaring i arkivet.

Morten Revsbech, der skrev artiklen "Tragedier i Revsbech-slægten" offentliggjort i årsskriftet for 1992, var min morfar.

Jeg vil foreslå, at min opgave bliver henlagt i arkivet i forbindelse med min morfars arbejde, da min opgave er inspireret af hans arbejde og en videre undersøgelse af hans arbejde

Hvis der er interesse for det, må man gerne citere fra min opgave eller bearbejde enkelte afsnit med henblik på at bringe det som en artikel i foreningens årsskrift, *når man blev videre hvidt.*

Jeg tilbyder også gerne min evt. hjælp til en sådan omarbejdning af opgaven.

Med venlig hilsen

Jens Robert Boje

Jens Robert Boje
Ewaldsensvej 4,4. th.
2000 frederiksberg

tlf. 38 88 73 92

email: jens_robert@teliamail.dk

J. J. Jeg ønsker klausul på opgaven i 5 år.